

A »Zalán futása«-nak százéves fordulóján.

Írta: CSÁSZÁR ELEMÉR

A nemzet életében gyorsan lejáró évek között van egynéhány, melynek említésére gyorsabban dobog minden magyar szíve. Az ilyen évszámok számjegyei mögött a képzetek egész tömege nyüzsög s a képzetek tartalma szerint derűs vagy borús hangulatot árasztanak maguk körül. Ezek közül a jelentős évszámok közül való az 1825-ik. Hallatára fölemelő érzés vesz rajtunk erőt: ez az év az új Magyarország megszületésének éve. Mintha a „ver sacrum” üde szellője egyszerre tovaúzte volna a magyar közéletre ránehezülő sötét felhőket: a nemzet életének három legfontosabb nyilvánulása, a politika, a közműveltség, az irodalom jóformán egy időben, egy-két hónap távolában, hirtelen-váratlan kivirult, s az 1825-ik év ősze forró óhajokat és régi reményeket érlelt valósággá. A király összehívta újra az országgyűlést, s ezzel nemcsak a hosszú abszolutizmust váltotta föl a törvény uralma, az alkotmányos kormányzás, hanem megkezdődött nemzetünk reform-kora, újabb történetünk legnevezetesebb negyedszázada, mely egy évezred nemes, de elkorhadt intézményeit új, korszerű módon átalakítva, megteremtette a régi Magyarország romjain az újat. Ezen az országgyűlésen ajánlotta föl Széchenyi István gr. egy évi jövedelmét a föllállítandó tudós társaságra, s ezzel nemcsak életre keltette a félszázadja vajúdo magyar tudományos akadémiát, hanem megteremtette veié a magyar közműveltség legfontosabb szervét, leghatalmasabb emelőjét. Még az országgyűlés megnyílt és Széchenyi föllépte előtt megzendült Vörösmarty ajakán a „merész hadi dal”, s a *Zalán futása*, fölvernén szavával az irodalom „vak mélységét”, új korszakot nyitott költészetünkben. Az irodalom, mint annyszor, most is megelőzte a politikai események árját és a közműveltség föllendülését, s az 1825-iki szent évünk a *Zalán futása* hangjaival indult meg.

Minek köszöni Vörösmarty eposza ezt a történeti jelentőségét, miért számíthatjuk tőle egy új irodalmi korszaknak, a magyar költészet virágkorának kezdetét? Nem esztétikai értéke miatt. A *Zalán futása* ma, száz évvel megjelenése után, drága kincse ugyan irodalmunknak, de szépségeiben csak a szakemberek gyönyörködnek, s őket is inkább a részletei bájolgják el, mint az egész mű. A *Zalán futása* nem azokra a hatalmas modern festményekre emlékeztet, amelyek közelről nézve jelentés nélküli színfoltok halmazának tetszenek, messziről azonban érvényre jut egész nagyszerűségük. A *Zalán* Denner Boldizsár képeihez hasonlít:

közel kell lépnünk hozzá, s akkor minden része művészi hatású. Bár melyik részét szakítjuk ki, az külön-külön olvasva jobban megragad és mélyebben megillet, mint az egész. Ami a matematikában képtelenség, az a *Zalán* műértékére vonatkoztatva csak paradoxon: részeinek összege sokszorta nagyobb, mint az egész. Valóban az eposz sok nagy szépségével sem tartozik irodalmunk legelső remekei közé. Egész sorát bírjuk a *Zalán-nál* sokkal nagyobb értékű elbeszélő és drámai műveknek – csak a legkiválóbbakra utalok: a *Bánk bán*-ra, a *Toldi*-trilógiára, Kemény regényeire, az *Ember tragédiájá*-ra. Ezek közül egyiknek-másiknak a sikere sem maradt el a *Zalán futása*-é mögött, sőt Arany és Madách diadala nagyobb is volt, mint Vörösmartyé. És mégis ezek a világirodalmi jelentőségű remek nem borították homályba a honfoglalás eposzát, sőt jelentőségük nem mérközhetik amazéval. Az a dicsőség, hogy egy új, ragyogó irodalmi korszak nyíljék meg nyomukban – egyiküknek sem jutott osztályrészül, csak a *Zalán-nak*. De az is bizonyos, hogy az a glória, amelybe az utókor állítja Vörösmarty hőskölteményét, nem idegen fény, talán az 1825-ik nagy eseményeinek reflexe: a *Zalán futása-nak*, mint az álló csillagoknak, van saját fénye.

Hogy jól szemügyre vehessük ezt a fényt, hogy tisztán láthassuk a *Zalán* jelentőségét, ragadjuk ki magunkat a jelen világából és egy nagy lépéssel, száz esztendő távolát átszökve, térjünk vissza a múltba. Ne azt kutassuk, mit jelent a mai embernek az eposz – ez nem volna igaz mértéke nagyságának – hanem azt, mit jelentett azoknak, akik száz évvel ezelőtt, 1825-ben voltak magyarok. Eljük bele magunkat a múlt század eleji magyarság gondolatvilágába, kísértsük meg rekonstruálni az akkori idő magyar embereinek lelki szövedékét, szellemi színvonalát és műveltségét, irodalmi törekvéseit és ízlését, rajzoljuk meg egy-két vonással a magyar irodalom képét, úgy, amint az most száz éve egy fogékony, a költészet iránt érdeklődő lélek előtt kibontakozott.

Átmeneti korban vagyunk, korszakok mesgyéjén. A régi letűnőfélben, az új emelkedőben, de a küzdelem még eldöntetlen. Új eszmék, új törekvések, új áramlatok mossák alá a talajt, de maguk még nem tudják kifejteni erejüket. Az irodalom harcosai sorában is megindult észrevételül az őrváltás; a hatalom már új ember, Kisfaludy Károly kezében van, de a vezéri polcon még Kazinczy szikár, alacsony alakja ül. Szmélyét még tisztelet övezi, a legnagyobb tekintély még az övé, s véleményével a hangos fiatalok is csak bizalmas körben mernek szembeállni. A többség még az ő szemével nézi az irodalmat. Sajátos nézőpontjukból különös eredményre jutnak.

Az irodalom – úgy látja az ősz mester és hű tábora – sőt a költészet is, nem önmagáért van, hanem csak eszköz a közműveltség emelésére, a közízlés fejlesztésére. Valójában inkább mesterség, mint művészet: erős akarattal, nagy szorgalommal, sok tanulással elsajátítható. Legfőbb eleme a forma szépsége. Eredetiség, egyéniség, jellemző erő – ezek a követelések nem játszanak szerepet Kazinczyék esztétikájában, a képzelet merész röptétől, az érzésnek a hagyományos kereteket szétfeszítő hevétől meg éppen borzadnak. Az igazi költészet a líra, ott is a dal a legművészibb műfaj a szonett, legértékesebb hang a lány, sima, epedő, a legméltóbb tárgy az egyetemes, az általános emberi. És különösen akkor szép az ilyen költemény, ha nagy külföldi mesterek nyomán készült, idegen minták utánzásaként. Nincs is, ami iránt Kazinczy jobban érdeklődne, ha új magyar vers kerül a kezébe, mint az, kitől utánozta

a költő. Milyen szép költeményeket ír Matthisson után az isteni Kis János, a magyar költők dísze, s Csokonai is mennyivel nagyobb lett volna, ha Bürger példája nem vonja a pórias felé! Kisfaludy Sándort Petrarca, Berzsenyit Horatius követése a legelső magyar költők közé emeli, Kölcsey meg a német szentimentalizmus szárnyán emelkedik.

A fiatalok ugyan már másként látják költészetünket, más, igazabb értékeket keresnek és találnak költőiknél, de kritikusuk, Kölcsey, még egészen Kazinczy tanítványa s az ő szellemében „recenseál”. S valljuk meg, nem egészen jogtalanul. Az új idő már közeledik, egyre több és több jele a nagy változásnak, fölbukkannak az új emberek s meglegbben az új szellem, de az irodalom, a maga egészében, még erősen régies színezetű. A drámát, amely Kazinczyék körében meg sem mert szólalni, életre keltette ugyan az új vezér, Kisfaludy Károly, de a 20-as évek elején még egymaga működött e téren; a novellát, kivált a vidám hangút, Fáy kísérletei után fölvirágoztatta az *Aurora*: de a líra terén csak nagy ritkán csendült meg egy-egy új, erősebb hang, mint Kölcseyé éppen 1823-ban, egyébként a Kazinczy-Szemere-féle simára csiszolt, leheletszerűen elfinomított üres versek uralkodtak; az epikában pedig Csokonainak Dugonics-hagyományokból táplálkozó *Árpádiász-töredéke*, Kisfaludy Sándornak és utánczóinak magyaros színű, magyaros lelkű, de már elavult és sablonokká színtelenedéit regéi voltak a legújabb jelenségek.

A történeti költészet egyáltalán nagyon sivár képet mutatott ebben az időpontban. Közönségünk csak lelkesedni tudott a nemzet dicsőséges múltjáért, de meg nem értette, sőt alig ismerte. Katona József, az egyetlen magyar költő, aki belelátott a letűnt századok lelkébe, ismeretlenül marad, történeti tragédiák helyett Kecskemét város jegyzőkönyveit írja, s a *Bánk bán* olvasatlanul hever a könyvkereskedők polcain. Az írók lelkében már ébredezett ugyan a történeti érzék, de Kisfaludy Károly egyetlen értékes tragédiájának tárgyát nem a magyar históriából veszi, hanem a néptől néphez vándorló mesekincsből. Bátyjának történeti költeményei tele vannak históriai nevekkal, színhelyük a Balaton körüli várak, hőseik királyaink és középkori nemes családok sarjai, de csak a nevek történetiek regéiben, még a miliő-rajz is költött: a régi magyar világot s a középkor magyar életét nem olyannak rajzolja, amilyen volt vagy lehetett, hanem a maga korának patriarchális nemesi életét egyszerűen Visszavetíti a múltba s XIX. századi színekkel festi ki a XV-XVI. század magyar nemesi udvarházainak külső életét. A középkor szelleme helyett a XVIII. század német várromantikájának szelleme árad bennük, nyers, féktelen emberek helyett beteges érzelmők mozognak a színen. Még a kor legjelesebb történeti novellája, Kisfaludy Károlynak a *Zalán-nak* egy évben írt *Tihamér-ja* is csak színre magyar: ugyanabba a keretbe, mint a *Toldi szerelmé-nek* második fele, a magyar lovagvilág legfényesebb korszakába, olyan cselekményt foglal, amelynek indítékait a német lovagdrámák szolgáltatták. Székely Sándor kis eposzának tisztultabb ugyan a szelleme, de az alapjául szolgáló mondának nincs epikai hitele, s maga az eposz költői szempontból jelentéktelen.

És ezek még a kor legkiválóbb történeti költeményei, s Dugonics *Báthori Mária-ja*, ez a németből magyarra átglyűrt kezdetleges tragédia, állandóan műsordarabja a fővárosi és vidéki színészcsapatoknak. Igazi nagy költőnek, igazi esztétikai értéknek nyoma sincs, szürke közepszerűség mindenfelé a történeti epika és dráma terén, nincs, ami megbűvölje a szemet és megrázza a lelket.

Ebbe az egyhangú, vontatott dallamú melódiába az 1825-ik év szeptemberének első napjaiban belebúg a Régi dicsőségünk. . . hatalmas szózata; a magyar köntösbe bujtatott érzelgős bábok és levitézlett lovagok közé berobbannak a honfoglaló Árpád daliái: megjelen a *Zalán futása*, s címlapján egy jóformán ismeretlen név: Vörösmarty Mihály. A közönség, kivált legműveltebb része, az íróvilág, elragadtatással olvassa az eposzt, s egyszerre magasra csap a lelkesedés árja: bírja már a magyarság, amit évtizedek óta várton várt, a nemzet eposzát. Az irodalom föllendülése és a nemzeti tudat fölbredése óta minden művelt magyar lélekben élt a vágy egy nagy nemzeti eposz után. Ne legyen a magyarság sem szegényebb a klasszikus és modern nyugati nemzeteknél, melyeknek megvan a maguk szent nemzeti kincsük! S mi lehet más e nagy nemzeti eposz tárgya, mint ezeréves múltunk legdicsőbb mozzanata, legragyogóbb emléke: a honfoglalás. Amint keletről fölrobognak szilaj lovukon az ázsiai magyar vitézek, s fejedelmük, Árpád vezérlete alatt elfoglalják a Duna-Tisza közét, örök időkre a magyarság hazájául – ez a kép lebegett minden magyar olvasó előtt; megírni a honfoglalás eposzát s vele a nemzet költőjévé lenni: ez a vágy tüzelte a XVIII. és XIX. század fordulójának majd minden magyar költőjét.

A meddő kísérletek után Vörösmartyra várt ez a dicsőség. *Zalán*-jával, úgy érezte a húszas évek minden magyarja, megszületett a nagy nemzeti eposz. De az eposz nemcsak a nemzet költőjévé tette Vörösmartyt. Az irodalmi közvélemény fölismerte benne azt, akít a magyarság egy félszázadja öntudatlanul is várt, a nagy költőt, az igazit. Vörösmarty, a nemzet epikus, nagyobb minden magyar költőnél, aki addig élt! Mint Alexandriában a kereszt föltünésére rombadőltek a bálványok, Vörösmarty megjelenésére összeomlottak az eddigi nagyságok, a *Zalán* dicsősége homályba borította a regéket és a várromantikát, Vörösmartyé Kisfaludy Sándort és a többi epikus. Csakhamar egy ihletett ajakról elröppen a közhangulat szerencsés tolmácsaként ez a költői szólam: „így még nem zenge magyar lant” – s ez a rövid pár szóba tömörített Ítélet éles fényt vet a *Zalán futása*-nak jelentőségére.

„így még nem zenge magyar lant!” Valóban nem. Vörösmarty főn ségesen omló hexameterei, melyeket Gyulai méltán állít szépségben, gördülékenységben Homeros hexameterei mellé, csodálatot keltettek a műértőkben s zeneiségükkel megbűvölték az érzékeny fülüket. Nyelve, ha nőről és szerelemről énekel, lágyan és behízeltgően zeng, mint a furulyaszó; ha harcokról és férfiakról szól, harsog, mint a riadó, hatalmas szavai megrezgetetik a levegőt. Az idilli jelenetekben csupa báj, a harci képekben erő, amott az érzés melege, emitt a méltóság teszi költőivé az előadást – mindenütt szín és fény, képzet és kép, amely a szemem keresztül a lélekre hat, mindenütt tiszta költészet. A *Zalán* az igazi magyar szimfónia, az első nagyszabású mű, amelyet magyar költő egész orchesterre írt. Csoda volt-e, ha az egész magyar világ elragadtatással fogadta azt a művet, amely minden ízében addig nem sejtett költői szépségeket tárt eléje?

De a versek zengzetessége, a nyelv és előadás bája, az idillikus jelenetek és harci képek kifermálásában nyilvánuló tiszta költőiség, ami mind még ma, száz évvel utóbb sem vesztett erejéből, csak egyik tényezője volt a *Zalán* nagy hatásának. Hozzájárultak, kimélyítették és elevenebbé tették olyan tényezők, amelyek fénye ma már elhalványult, akkor azonban teljes erővel ragyogott: a mű alkalmoszerűsége és újsága.

Vörösmarty a *Zalán futásában* olyan művet adott nemzetének, amelyet az nem is mert várni, amelynek nemcsak párja nem volt irodalmunkban, de még hozzá hasonló sem. Az eposz új volt minden tekintetben, egészében és részeiben egyaránt. Új volt a tárgya, a szelleme, a hangja, maga az eposz pedig első nagyszerű jelentkezése az új idők diadalmasan előretörő irányának, a nemzeti romantikának. Száraz és rideg, lelketlen és unalmas történeti eposzok, naiv és kezdetleges költött mesék helyett a magyar mondák színes és mégis igaz világa, a honfoglalás dicsőséges mozzanatai, melyek még egy ezredév távolából is erős fényt árasztottak a késő utódokra. Mi más volt mindez, mint azok a lapos, prózai beszámolók, amelyeket eposz örve alatt a mohácsi vészről, Hunyadi János hadjáratairól, Laudon tábornok vitézkedéséről, II. József máramarosi intézkedéseiről adtak hívatlan verselők! Mi más volt a harcok között kipattanó szerelemnek, Ete és Hajna gyöngéd viszonyának bájos rajza, mint azok a bosszantóan hihetetlen ármányok, amelyek Kisfaludy Sándor szerelmes párjait halálba kergették. A történeti eposzok fagyos józanságából bántóan kirít az ócska machina nyikorgása, Voltaire vértelen allegorizálása, vagy éppen az antik mitológia, s Neptunus megjelenése a komáromi várban, Cybeleé a máramarosi havasok között: fenség helyett a komikum hatását keltette. A *Zalán futása* csodálatos elemének sem volt gyökere a néphitben, de hozzásimult a köztudathoz, amely rendületlenül hitt nemzetünk keleti eredetében és a magyarság őshazáját Perzsia körül kereste – így Hadúr és Ármány, a jó és gonosz magyar istenség szembeállításánál[^] mint a parsz dualizmus hajtásának látszólag volt történeti alapja és hitele. A magyarok istene – ha talán ebben a fogalmazásban nem is tekinthetett hosszú múltra vissza – századok óta élt mint képzet a magyarság körében s Vörösmarty korában eleven hit volt, egyszersmind szimbóluma annak az érzésnek, hogy nemzetünk sorsát egy erős, jóindulatú hatalom tartja kezében. Vörösmarty Aranyosrákosi Székely Sándor kis eposzában találta ezt az indítékot, de ami ott pusztá név volt, legföllebb halvány, élettelen kép, azt Vörösmarty gazdagon kiképezte és életet vitt bele. A mitológia a *Zalán-nak* sem tartozik erősebb elemei közé, mégis elérhetetlen magasságban áll Székely Sándor eposzának machinája fölött. Székely Haddura valójában csak jelenés, minden akciója egy hosszú rege eléneklése – s ez éppen nem alkalmas arra, hogy fölkeltsse az isteni fenség képzetét és hangulatát, annál kevésbé, mert a költő, igen művésziellenül, nem is a maga isteni valójában, hanem pásztor alakjában viszi őt hősei elé. Ellenképe, Nemere, „a rossz északi rém” még csak meg sincs személyesítve s az események sorában nem jut szerephez. Velük szemben Hadúr, sőt még a sokkal határozatlanabb Ármány is félelmes valóságok, hatalmas személyiségek, az eposz cselekvő, küzdő princípiumai, amaz a magyarok oldalán, emez ellenük, s Hadúrnak, a jó princípiumának győzelme ellenén, a rossz princípiumán, egyszersmind a magyarság diadala is. Ezáltal az égi hatalmak viaskodása a földiek küzdelmének szimbólumává lesz, a költő a természetfölötti elemet bekapcsolja eposza cselekvényébe s nemzeti szellemmel tölti meg. Vörösmarty tollán újjá vált a hagyományos, ragyogóvá a fakó, a színtelen. Észrevétlenül, szinte természetesen.

Ilyen észrevétlenül vitte bele költészetünkbe a *Zalán-nal* Vörösmarty az új irodalmi irányt, a nemzeti romantikát is. Gyulai megállapítása óta közismert, hogy az első igazi magyar romantikus műalkotás a *Zalán*, s ez éppen a legnagyobb jelentősége, újszerűségének leghatalmasabb eleme.

A *Zalán* mint a magyar romanticizmus megindítója nagy. De éppen erről a feléről nincs kellőképpen megvilágítva a költemény. A *Zalán* romantizmusával kapcsolatban kérdések és kétségek merülnek föl, melyeket nem intézett még el, vagy föl sem vetett a tudomány. Vájjon minden ízében romantikus-e a *Zalán*, „forradalmi lépés”, amint Gyulai gondolja, s megalkotásakor Vörösmarty gyökeresen szakított a múlt törekvéseivel, a régi epikus hagyománnyal s a magyar történeti epikával? Azután: milyen csatornán jutott el a romanticizmus áramlata Vörösmartyhoz, melyik külföldi irodalomból merítette az ösztönt munkájához, milyen közvetítéssel termékenyítette meg szellemét az európai romantika, voltak-e mintaképei? Végül, miben áll valójában a *Zalán* romanticizmusa, mi teszi igazi romantikus alkotássá?

A *Zalán futása* minden újszerűségével sem forradalmi jelenség; még Arany *Toldi*-ja is nyiltabban és merészebben száll szembe a műfaj akkor uralkodó irányával. A csendes, higgadt, megfontolt Vörösmarty irodalmi téren sem volt forradalmi természet. Nem a régi romjain, hanem a régire építve akart újat adni. Valamint *Szózat-ában*, noha Széchenyitől ihletve szólt, nem tudott szakítani nemzetének múlt iránti rajongásával és két ellentétes világfölfogás pillérjeire helyezte a nagyszerű költeményt: a *Zalán futásá-ban* is az új irányt, a romantikát, nem a régi, a klasszicizmus ellen játszotta ki, hanem összeolvasztotta a kettőt, a hagyományosat az újjal. Mi – egy század mozgalmai s a romantika diadalai után – alig látjuk már meg az eposz klasszikus elemeit s benne egy új kor, új irány riadóját keressük. Még Gyulai is, mikor azt tanítja, hogy Vörösmarty a klasszicizmust saját páncéljában verte meg, pusztán a versformára gondol, ezt említi egyetlen olyan szálként, amely az eposzt hozzáfűzi a klasszicizmushoz. Úgy látom, a dolog másként áll. Nem pusztán a versforma, a hexameter klasszikus hagyomány a *Zalán-ban*: klasszikus az egész stílusa is. S nem is csak a külsőségekben keresem a stílust. Hogy az eposz lírai megindítása az antik invociók modern formája, hogy a költő a régiek példájára ad seregszemlét, hogy hőseit állandó, minden említésükkor ismétlődő jelzőkkel emeli ki, hogy szereti a hasonlatait Homeros módján vagy szellemében fogalmazni, hogy nyelvének tömörsége s ünnepélyessége vetekszik a klasszikusokéval: mindez a hexameterrel együtt érdekes és jellemző, de nem lényeges. A lényeges az, hogy Vörösmarty eposzát a klasszikusok módján gondolta el s a klasszikus eposzok stílusában alkotta meg. Tárnya ugyanaz, mint a klasszikus eposzok csodálat mintaképéé, az *Aeneis-é*: egy vándor nép letelepedése új hazájában. Hősei mind igazi hősök, de nem középkori magyar vitézek, hanem az ókoriak képmásai, hetykeségbe csapó önértetük épp úgy antik hagyomány, mint a viadalok előtt ajkukról kereken ömlő beszéd, mely néha egész szónoklattá dagad – s ezek a hősök talán éppen azért színtelenek és vértelenek, mert nem élő valóságok, hanem, régi minták reprodukciói. Maga Árpád egy második Aeneas, még annyira sem tér el tőle, amennyire más egy középkori magyar fejedelem, mint egy ókori római. A főcselekmény párviadalok szakadatlan láncolata, s itt már nem is az *Aeneis-ig*, hanem az *Ilias-ig* kell visszamennünk, hogy mintaképét megtaláljuk – sőt ebben a tekintetben a *Zalán* iliaszibb az *Ilias-nál*. A természetfölötti hatalmaknak mint valóságos személyeknek szerepeltetése és bekapcsolása a cselekvénybe szintén antik hagyomány, s ez annál feltűnőbb, mert az eposz egyízben, Voltaire-nél, már elvetette magától ezt a machinát. Sőt mintha Hadúr és Ármány dualizmusa a parsz mitológián

túl a klasszikus fölfogásra is utalna: a trójaiak és görögök pártján egymás ellen harcoló ókori istenekre.

Mindez nem külsőség, nem pusztán klasszikus máz. Vörösmarty végigjárta az antik epikusok iskoláját, s ez mélyenjáró nyomokat hagyott eposzán; nemcsak a megalkotásában, hanem a koncepciójában is jelentős része volt e költői felfogásnak. A *Zalán futása* nem tagadhatja, hogy a klasszikus eposzok talajából fakadt.

Ennek a megállapításnak a mélyén egy másik nem kevésbé érdekes rejlik: a *Zalán*, melyet joggal tartunk a romantika első igazi nyilvánulásának, egyszersmind első klasszikus nyomon járó eposzunk is. A klasszicizmus, amely irodalmunkra a *Zalán* előtt vagy egy félszázadig rányomta a bélyegét s a líra terén szinte uralkodó szerepet vitt, epikánkban nem tudott érvényesülni. Deákos költőink, az igazi magyar klasszicisták, nem írtak eposzokat, s még Baróti Szabó Dávid is, az egyetlen epikus köztük, csak új-latin költők elbeszéléseit fordítja, vagy leíró jellegű verset cifráz föl eposzi sallangokkal (*Komáromi földindulás*). Többi epikusunk pedig – mind a hivatottak, mind azok, akik tehetség helyett csak műérzékkel voltak megáldva – vagy Voltaire nyomán jártak, mirit Bessenyei és a *Hunniás* szerzője, Pálóczi Horváth Ádám, s az antik eposzok helyett azok vértelen utánzatát másolván, műveikről lepattogzott a klasszikus zománc, vagy ha a görög-római mintákhoz fordultak, mint Ráday, Pázmándi Horvát Endre és részben Csokonai, belefáradtak a munkába, vagy már az első lépéseknél megakadtak. Így a magyar epikából kiesett a klasszikus eposz korszaka, s az első eposzunk, melyben az antik eposz egynemely vonása tükröződik, éppen a *Zalán futása*.

A szellem azonban, amely ezt a klasszikus stílusú eposzt élteti, nem Homerosé és Vergiliusé. Az antik költők hangját csak érzékeny, kiművelt fül hallja ki belőle, az újkor költőinek, Ossiannak, Sir Walter Scottnak, Byronnak hangjait azonban meghallja benne a modern irodalmak minden ismerője. Az ő szellemi rokonuk Vörösmarty. Amazok számára az eposzaikban megénekelte múlt valóság volt, naiv hitükben egynek érezték magukat tárgyukkal, emezek számára költői ábránd, ragyogó, de tőlük idegen világ. Az *Odysseia*, az emberi szellem egyik legromantikusabb költeménye, Homeros szemében való história volt, Scott históriáit szerzőjük előtt is képzeletének merész játéka tette értékessé! Vörösmarty eposza is szorosabban kapcsolódik a modern romantikus költők műveihöz – talán azért, mert az ő tanítványuk volt? Az angol romantikusok voltak a mesterei vagy éppen a mintaképei? Korántsem. Tanult tőlük, ahogyan a cigány is elles egy pár dallamot a mulatozó uraktól, de az a romantika, amely a *Zalán-t* élteti, nem az angoloké. Még kevésbé francia vagy német romantika. Egyáltalán a külföld romantikus mozgalmi közvetlenül csak kevésbé hatottak Vörösmartyra. Ami e külföldi romantikus irodalmakban sajátosan nemzeti, ami az egyes nemzetek romantikájára, vagy általán a nyugat romantikájára jellemző, annak a magyar eposzban nyomára sem akadunk. S a szelleme is idegen amazokétól, úgy hogy Vörösmarty romantikája a külföldivel szemben valami egészen más, attól sajátosan különböző. Amit a *Zalán* ad, az magyar romantika. Érintkezik ugyan több ponton az európaival, hiszen közös talajba is nyúlnak gyökereik, de más okok keltették életre és jellemük is eltérővé fejlett. Tudományunk már régen megállapította, hogy a harmincas évektől magasba lendült magyar romantikus költészet milyen külföldi ösztönzéseket értékesített és milyen idegen elemekkel bővült; azt is megállapította,

hogy az európai romanticizmusnak mely vonásai hiányoznak a magyar romantikából: de arra még nem utaltak kellő nyomatékkal, hogy a mi romantikus költészetünknek vannak olyan gyökérszállai, még pedig nagy számmal, amelyek a magyar televényből szívják föl az éltető nedvet. Sőt még határozottabban fogalmazhatjuk véleményünket. A romanticizmus nálunk nem idegenből, mesterségesen átplántált virág, mint volt az új-klasszicizmus, a szentimentalizmus és az Anakreon-utánzás, hanem valójában hazai termés, megvan a maga sajátos színe, jelleme, s mind eredetében, mind lényegében más, mint a nyugati nemzetek romantikája.

Nyugaton az adja meg a romantika igazi karakterét, hogy szembe helyezkedve a klasszicizmussal, új tárgykört, új fölfogást visz bele az irodalomba. Az újklasszikus irány hívei a görög-római világ képeivel s egyetemes emberi eszméikkel és indítékokkal gyönyörködtek az olvasót, a romantikusok fölfedezik a költészet számára az addig megvetett középkort s a nemzet múltja felé fordulva, nemzeti tartalommal és nemzeti szellemmel töltik meg a költészetet. Nálunk sem olyan téma-változásra nem volt szükség, mint külföldön, sem a nemzeti érzés fölébresztésére. Egyfelől a klasszicizmust nem kellett számkivetni az epika köréből, mert – láttuk – nem vert ott gyökeret, másfelől a magyarság sohasem fordult el a középkortól. A középkor a magyar szemében sohasem volt „sötét” – sőt ellenkezőleg, a középkor letűnte óta szakadatlanul úgy élt a magyarság tudatában, mint a nemzeti múlt legragyogóbb korszaka. A magyar, ha szemét-lelkét gyönyörködtetni akarta, a középkor felé fordult. Tudni nem sokat tudott róla, mert a nemzet egyes fiainak történeti ismeretei nagyon fogyatékosak és hézagosak voltak, de a nemzetnek magának volt történeti tudata, s elevenen élt – inkább a szívében ugyan, mint az elméjében – a középkor nagy magyarjainak és nagy-szerű mozgalmainak emléke. Attila és a honfoglalás, Szent István és Szent László, II. Endre és az aranybulla, Nagy Lajos és Mátyás, a lovagvilág és a török harcok: ezekért lelkesedett, ezek dagasztották nagyra a magyar önérzetet. Minden szép emléke a középkorból intett feléje; 1526-tól kezdve, amikor megkezdődött nemzetünk életében az újkor, már csak borús emlékei vannak – hiszen a magyar nóta is Vörösmarty korában éppen háromszáz év óta volt szomorú. S a nemzet tudott is lelkesedni a középkorért, a nemzet régi dicsőségéért – valójában mást sem tudott, mint lelkesedni – sa nemzeti érzés, 1780-tól kezdve, mind sűrűbben kiobbant a lelkekből.

A középkort és a nemzeti érzést tehát nálunk nem kellett föltámasztani, így a magyar romantikának egyik sajátos vonása, hogy tárgykörben nem újított, hanem pusztán belevitte a költészetbe azokat a történeti emlékeket, amelyek a nemzet tudatában mint képek vagy nevek éltek. A magyar középkor eseményei költészetünk állandó tárgyai már Bessenyei óta, s ő, az új-klasszikai irány megindítója, a középkor nagy hőseiről, Attiláról és a Hunyadiakról énekel; a középkor magyarjai szerepelnek Dugonics regényeiben és drámaiban, P. Horvát eposzában is, s innen kezdve Kisfaludy Károlyig és Katonáig történeti költészetünk kirekesztőleg a magyar középkorból meríti tárgyait. A kor ünnepeit epikus, Kisfaludy Sándor meg éppen egészen benne él a középkor világában; regéiben ugyan a középkor s annak eseményei csak háttérül szolgálnak egy-egy szentimentális és éppen nem középkori szellemű mese számára, de a középkort egészen a romantikusok módján nézi. Sőt a középkornak az az ideális fölfogása, amely a külföldi romantikusokat

jellemzi, Kisfaludynál szinte már utópisztikussá fejlett: a középkor mint valami páratlanul fényes korszak, a magyar erényekben utólérhetetlenül gazdag mesevilág, tükröződik regéiben.

Mindez sajátosan magyar fejlemény. Abban tehát, hogy a magyar történeti költészet a századforduló idején egy félszázadon keresztül a középkorról zeng s nemzeti érzéssel, nemzeti színnel vonja be tárgyait, a külföldnek semmi része sincs. De ennek a félszázadnak magyar költészete még nem az igazi romantika, csak annak két kapcsolatos jellemző vonása nyilvánul benne. A Kisfaludyak romantikája még nem határozott, kialakult művészi irány, még csak alap, de elég erős arra, hogy kifejlődjék belőle az igazi romantícizmus. Ez a föladat, a romantikus alap kifejlesztése romantikus iránnyá s az igazi magyar romantícizmus megteremtése, Vörösmartyra várt – s ezt a föladatot végezte el *Zalán futása*.

A *Zalán futása* maga is a hagyományos magyar történeti költészet talaján sarjadt, alapjában ugyanazokból az elemekből áll, mint a letűnt kor történeti költeményei és mégis, amint láttuk, egészen más, mint azok, hozzájuk mérve mind lényegében, mind részeiben újszerű. A XVIII. század magyar költőinek szinte öntudatlan rajongása a régi nagy múlt iránt a XIX. század költőjénél tudatos érdeklődéssé lett, nemzeti önérzetük nála nemzeti érzéssé tisztult, s amazok romantikus fölfogását Vörösmarty-nál romantikus szellem váltja föl. Amazok szegényes, szintelen költészete mellett Vörösmarty eposza igazi romantikus fényben csillog – s ezzel benne vagyunk az autolsó kérdés vizsgálatában: mi teszi igazán romantikussá a *Zalán futásá-t*. Röviden: éppen azok a mozzanatok, amelyekben az eposz eltér magyar elődeitől s amelyekkel hozzákapszódik a külföldi irodalmak romantikus törekvéseihez.

Elsősorban a múlt fölfogása. A múlt a *Zalan-ban* már nem csillogó köd, kényelmes burka a nyers történeti tényeknek vagy a vértelen, szentimentális mesének, mint volt magyar elődei epikus alkotásaiban. Vörösmartyban már az újkor szelleme munkál, mely a történeti kutatások alapján rekonstruálja a letűnt idők nagy mozgalmait. A költő is a tudomány útjait járja meg előbb s a források tanulmányozása alapján iparkodik a valósághoz híven elbeszélni az eseményeket. A tudatos törekvés az igazságra, a múlt korhű rekonstruálására Vörösmarty-nál is nyilvánvaló. Anonymus krónikáját, Horvát István és Cornides történeti dolgozatait lelkiismeretesen átbúvárolta, de igyekezete még nem arat teljes sikert. A múltat valójában inkább konstruálja, mint rekonstruálja, a múlt embe-reit még nem tudja a maguk igazi lelki életével föltámasztani s inkább lélektanilag, mint történetileg igaz jellemképet fest a középkor magyar hőseiről. A történeti levegő eposzában kissé ritka, a történeti távlat túlságosan megnöveli az arányokat. Az az igazi történelmi szellem, amely a későbbi realisták, Arany és Kemény, történeti költészetét olyan magasra emeli, még hiányzik belőle – de éppen ez teszi a *Zalán-t* igazi romantikus alkotássá. A romantikus költő az igazság jelszavát festi zászlajára, de nem tud hozzá hű maradni, el-elragadja képzelete s a színes, hatásos, érdekes kedvéért feláldozza az igazat. Vörösmarty eposza is romantikus lélekben, az első romantikus magyar költő lelkében fogant: minden részletén a romantika varázsa árad el.

Az az egyszerű, sűrű ember, akinek egyénisége úgy, amint a mindennapi élet viszonyai között mutatkozott, semmi rendkívülit nem árult el, lelkében egy csodálatos ábrándvilágot rejtegetett, eleven képzetek és színes képek tömegét, egy merész fantázia gazdag világát. De mint a kazánba

fojtott gőz, Vörösmartynak a külvilág elől elzárt forrongó, romantikus képzelete szabad utat feszítvén magának a költészet felé, kitört a *Zalán futásában* és addig nem látott fényben csillogó alakokat, jeleneteket és képeket rajzolt a bámuló közönség elé.

Valóban Vörösmarty eposzában új, ismeretlen világ tárult föl. Fantasztikus lények jelennek meg az emberek között, a magyar népmese nyomán, de költői képzelettel megalkotott csodaállatok és tündérek: a táltos ló, a bűvös szarvas, amely megrázva magát, gyönyörű tündérleánnyá változik, a délszaki tündér, Hajna bűvössípú fia, aki átéli előttünk a képzelet évezredes játékának legköltőibb meséjét, a halandó leányba szerelmes égi lény szomorú történetét. De a délszaki tündér romantikusabb minden elődénél: ő belepusztul viszonzatlan szerelmébe.

És megjelen a hősök oldalán a tündéreknél is elbűvölőbb lény, a földi nő, úgy, amint Vörösmarty képzeletében élt, a szív melegével ragyogóvá varázsolva. Két alakban látjuk, s mindegyik igazi nő: szívüket nem a dicsvágy, hanem a legemberibb érzelem, a szerelem hevíti. Az egyik Hajna, fiatal szerelmes leány, úgy, amint a romantika festi: nincs más érzése, mint éppen az egész valóját eltöltő szerelem. Milyen újszerű volt az eposzok hatalmas, bátor asszonyai, Deli Vid neje, Murány úrnője, Lónyay Anna után *Zalán* gyöngéd leánykája, ez a megriadt özike, aki a harcok viharában odabúvik a szerelmes ifjú karjába. A másik Antipater neje, a középkor női eszménye: páncélt és sisakot ölt, hogy elkísérje urát a harcba – de alakján a XIX-ik századi romantika csillog. Szépsége megigéző mindenkit, aki feléje közeledik, a szerelmében csalódott ifjút és a vad harcost egyaránt, de ő csak egy férfit lát, az urát, szívében más érzés számára nincsen hely, nem akarja, hogy legyen. Ez már nem a középkor rabszolgai hűségű lélektelen asszonya, ez már tudatos asszony, az újkor nője, s éppúgy eszménye a modern asszonynak, mint Hajna a modern leánynak. Ete és Hajna szerelmének idillikus képei, az Antipater hölgyétől fölvert szenvedélyek viharzása – mindez igazi romantika.

S igazi romantika a harcoknak, a párviadaloknak szakadatlan sora. Másik szelíd lelkű, békés természetű nagy epikusunk, a képzeletében nem bízó, realista Arany, kitért a harci képek megrajzolása elől s a *Buda halálá-h&n* a hatalmas nemzeteken keresztülgázoló Attilát nem látjuk harcok forgatagában. Vörösmarty sem forgott soha fegyverek zajában s ifjú korában még messzebb esett a harci zajtól, a háborúk mozgalmaitól, mint a férfi Arany, de ő igazi romantikus volt, bízott képzeletének erejében – s *Zalán-jában* nagyszerű harci jeleneteket rajzol, olyan bátran, mint Zrínyi, a kard félelmes hőse, de még merészebben – éppen azért, mert sohasem látta, csak elképzelte a háború szörnyű Öldökléseit. Képzelete kifogyhatatlan a viadalok fordulatainak Meszelésében, a halálos csapások intézésének és kivédésének rajzában, s harci jelenetei gazdagságban és változatosságban vetekszenek Homeros csataképeivel. Az eposznak majd a fele ilyen kézitásából telik ki, s több vitéz esik el az alpári sikon, mint Ilion falai alatt. S mintha Vörösmarty lelke nem tudna betelni a harcok véres látványával, mintha őt is magával ragadná hőseink ádáz szelleme: még az eposz énekeseinek ajkára adott hősdalok is csupa viadalról, csupa öldöklésről regélnek. Milyen szelíd és szinte klasszikus nyugalma a romantika e szertelen képei mellett Kisfaludy Sándor regéinek folyamata!

Vörösmarty képzelete azonban a harci képek rajzában nem elégszik meg a romantika rendes fogásaival. Nemcsak csodálatosan megnöveli a

méreteket, szétolja az arányokat, a hihetlenségig felfokozza az emberi test fizikai erejét, hanem időnkint már a fantasztikum világába is átcsap, mint Huba és Zámir küzdelmében, akik a tengeren kezdik s a tengerben folytatják rettentő harcukat – s harcuknak indítója s egyben díja mi más, mint egy szép leány. De Vörösmarty merészsége még itt sem ért határt. Egy ízben, Hadúr és Ármány párharcában, olyan hatalmas, olyan szertelen föladatara erőltette képzeletét, amilyenre még Homeros sem mert gondolni. A görög eposzban is szemben állanak egymással az istenek, szóval ugyancsak megvagdossák egymást, nagyritkán egy-egy dárda is elrepül egyiktől a másik felé – de Vörösmarty két istene valóságos párviadalra kel, élet-halálharcra, s az egy szédítően mozgalmas és élénk, de inkább szemkápráztató, mint elképzeltető jelenet során abban a szinte hihetetlen mozzanatban hangzik ki, hogy a jó princípiuma, Hadúr, megöli a rossz princípiumát, Ármányt. Mikor Hadúr az alpári síkon kinyúl hatalmas karjával a Tátra ormáig s letörve onnan egy szikladarabot, porba sújtja vele ellenét, majd rátapod és összetöri a rém vas tagjait: még a föld is meginog remegve, sarkai összeroppannak – de megrendül az olvasó is a képzeletnek ilyen szertelen merészségén.

Valóban, a nagy költemény minden mozzanatán a romantika legbiztosabb ismertető jele, az eleven, szárnyaló képzelet fénye csillog. Bárhonnan veszi a költő a nyers anyagot, a szűkszavú monda, a perzsa dualizmus, a száraz tudomány, a klasszikus hagyományok: mindez szint és ragyogást kap a költő fantáziájától s az az egész művet tiszta, nemes romantika szellemvilágába emeli. Ez már nem Kisfaludy Sándor kezdetleges naiv romantikája, nem is Kisfaludy Károly németes ízű romanticizmusa, ez igazi romantika, mert szabad, merész, következetes és – mert nemzeti. A *Zalán-ban* a romantikus költő álarcában megszólal a hazafi is, s éppen azok a legszebb helyek az eposzban, ahol a költő hangot vált, rhapsodosból aoidosszá lesz.

Ez a hangváltás nem Vörösmarty sajátos vonása, ez általános volt a kor történeti költészetében, sőt egyik legfeltűnőbb jellemző vonása az újkor epikájának. Az ókor epikusai és követőik, az új klasszikusok, objektívek, amazok naívan, emezek tudatosan; az új epikusok szubjektívek, a múlt képeibe kivetítik egész érzésvilágukat, bánatukat és lelkesedésüket, csalódásukat és reményüket.

Ez a szubjektívizmus, az epikai nyugalmat áttörő izgalmak, a modern kor és a romantikus szellem nyilvánulása. Vörösmartyt is meghódította az újkor szelleme, *Zalán-jában* föl-fölbúg a lírikus hangja s ebben a tekintetben is hozzákapcsolódik a nyugat romantikus eposzaihoz. Nem olyan szubjektív ugyan, mint külföldi társai, kevesebb benne a lírai kitörés, de ahol kibuggyan költőjéből szívének megáradt érzése, ott líraibb mindannyiuknál.

Líraibb, de nagyobb is. Egyfelől, mert érzésvilága gazdagabb és mélyebb volt, mint romantikus elődeié, másfelől, mert nem az ember, hanem a hazafi szólaltatta meg az eposzban érzéseit. A külföld epikusai a maguk egyéni szívóletét zsákmányolták ki, Vörösmarty csak óvatosan nyúl ilyen egyéni indítékhoz s akkor is a fölismerhetlenségig elleplezi eredetét. Köztudomású, hogy a *Zalán* keletkezésébe belejátszott a költő legszubjektívebb érzése, szerelme: Hajna alakjának megformálásában eszményképének, Perczel Etelkának vonásai lebegtek előtte. A maga szerelmén át képzelte el Ete bájos kedvesét, s a délszaki tündér szerelmi vágyából és szerelmi bánatából a költő sóvárgó, reménytelen szerelme

hangzik felénk. Csakhogy Vörösmarty ezt az érzést nem mint a magáét rajzolja, hanem magára ölti a szomorú, fiatal tündér képét, hogy elzokoghassa fájalmát, melyet nyíltan feltárni, akár versben is, tiltotta szemérme. Mindez valójában nem is igazi szubjektivizmus; az olvasó, irodalomtörténeti ismeretek híján, nem is veszi észre, hogy Hajnát nemcsak a *költő* teremtette, hanem az *ember* is, hogy a tündér ajkával Vörösmarty beszél.

Ahol Vörösmarty nyíltan, a maga nevében szól az olvasóhoz, ahol, megállítva az események forgatagát, hősei érzései helyett a magáéit zengi, ott mindenütt a hazafi hangját halljuk. Ez az elhajlás a nyugati eposzok szellemétől Vörösmartynál tudatos. Az volt az érzése, hogy ha rést üt az évezredek eposzi tradícióján, azt csak a legmagasztosabb érzés, a nemzeti, motiválhatja. Az eposz, s az ő *Zalán-ja* is, egy nemzet legnagyobb vállalkozásának képe: ehhez a főséges tárgyhöz nem méltó más líra, csak az, amelyet a hazafias érzés csal ki a szívből. Ezen a ponton Vörösmarty kevésbé romantikus, mint Byron, de költőibb: keze művészibben fogta a húrokat a líra sokhúrú hangszerén. Vörösmarty, a született lírikus, eposzában is a líra szárnyán emelkedett a legmagasabbra, akkor írja a legszebb sorokat, amikor nemcsak szíve szerint, hanem a szívéből ír. Akár a Hajna alakja köré fonódó szubjektív érzésnek hangjait lessük meg a *Zalán-ban*, akár a honfőbúnak és honfireménynek, a nemzeti büszkeségnek és nemzeti aggodalomnak magasra csapó szólamait: magával ragad az ihletett költő nemes művészete. Ezek a hangok, ezek a szólamok a maguk tiszta líraiságával ma sem vesztek értékükből - az utóbbiak a száz év előtti nemzedéknek meg éppen belemarkoltak a szívébe, mert a kor lelkéből törtek föl, az egész nemzet hangulatát szólaltatták meg. Ám tiltsák a poétika merev szabályai a költő alanyiségének ilyen bevitelét az eposzba, mi magasztaljuk érte Vörösmartyt s az elmélet kedvéért nem vagyunk hajlandók fölládozni a *Zalán* legszebb lapjait.

Vörösmarty szubjektivizmusa azonban csak részben az újkor romantikus szellemének hajtása, van gyökere a hagyományos magyar költészetben is. Vörösmarty, mint mindenütt, ezen a ponton is kereste a kapcsolatot a múlttal s az újat nem szakította el a régítől, hanem hozzája fűzte. A magyar epika már a középkorban magába tudta olvasztani a szerző lírai megindulását, s egyik legkorábbi emléke, Szabadkai Mihály éneke Beriszló Péter püspök haláláról, az elbeszélés és megindultság sajátos vegyülete. Tinódinál ritkábban csendülnek meg lírai hangok, de annál élesebben és szubjektívebben, s a megénekelt esemény akárhányszor szinte csak ürügynek tetszik, hogy a költőt hazafias céljában segítse: óv a töröktől és egyetértésre buzdít. Köznapiasan, sőt prózaian folyó verseit ezeken a helyeken erős nemzeti érzése fölemeli a költészet régiójába, s egyhangú krónikájában a legszebb sorok éppen az ilyen hazafias csengésű szólamok – akár a *Zalán-ban*. Még a főséges *Zrínyiász* is, noha objektivitásában nem enged semmit az antik eposzoknak, alapjában egy nagy érzés illusztrálása, ugyanazé, mely a derék Tinódit lírai kitörésre bírta: fogjon össze az egész magyarság a török kiűzésére. A múlt képeiben tükrözni a jövőt, az események sorából lírai indítékot fejteni ki: a magyar epika sajátos vonása. A kuruckorban újra feltűnik az epikának átjátszása a líra terére s egy század múlva Kisfaludy Sándornál még nagyobb mértékben – hiszen Kisfaludy regéinek legjellemzőbb vonása éppen az erős lírizmus, ereje és egyben gyöngösesége elbeszéléseinek.

A lírai hangulat, az epikus burkon keresztültörő érzés tehát csak látszólag új Vörösmartynál, valójában régi hagyomány, közvetlen kapcsolatban egyfelől Kisfaludy Sándorral, másfelől Zrínyivel. Kisfaludy regéivel eposzának hangulata rokon, a *Szigeti veszedelem-mel* közös a tendenciája. Amaz romanticizmusának lényeges eleme, ez nemzeti karakterét adja meg.

Kisfaludy is, Vörösmarty is a múltba nem pusztán költői érdekből merülnek el, a letúnt századok képeivel nem pusztán gyönyörködtetni akarják az olvasót. Megilletődötten állanak velük szemben, úgy tekintenek reá, mint valami egészen más világra. Nem a történeti távolnak az az idealizáló ereje dolgozik bennük, mely a klasszikus költészetben játszott szerepet. Ok másképp idealizálják a múltat. A múlt az ő szemükben lényegében más, mint a jelen: igazi hőskor, csodálatos világ, amelyben az emberek nagyobbak, derekabbak, hatalmasabbak, mint a maguk korának emberei, tele érzéssel és erővel, szenvedélyekkel és akarattal. Erős, szemkápráztató fény ragyogja be a kort és hőseit, s a késő utód megbűvölve néz föl rájuk. Ez éppen a romantikus álláspont: nem az ember lesz költővé, hanem a költőben megszólal az ember, s a költészet színes fátyolán át látja maga is a múltat. Ez a romantika valódi szubjektivizmusa: megszedül a múlt fényességétől, de nem veszi észre, hogy azt a maga lelkéből vetítette oda. De Kisfaludy és Vörösmarty felfogását mély szakadék választja el. Kisfaludy is érzi, hogy nagy a különbség a jelen és a „szent hajdankor” világa, az önmagával és a világgal megelégedett ember között – de ő boldogan és büszkén száll vissza a múltba. Kétségek nem gyötrik, naiv optimizmusában elhessegeti magától a fájdalmas képeket, nem gondolkodik az élet nagy kérdésein, meg se látja őket – csak lelkesedik, kivált ha a múlt jeleneteit képzei el. Vörösmarty már az újkor fia, a tisztult, fejlett romantika levegőjében él. Már nemcsak néz, hanem lát is: látja, amint nemzete saját gyöngesége és a bécsi kormány erőszakossága következtében az örvény felé sodródik. Herderék már megkongatták a lélekharangot a magyar faj fölött s valóban, az ezeréves magyar állam alapja recseg-ropog s a nemzet idegenektől bilincsbe verve, holtraváltan sínylődik. Sívár, sötét a nemzet jelene, vigasztalan a jövője. A lelkét gyötrő fájdalmak elől tudatosan menekülni akar. Rousseau és a szentimentális írók a meghasonlás elől a természethez menekültek, Vörösmarty, mint a romantikusok, a múlthoz: feledést keresett abban a gondolatban, hogy ha már nincs örömünk a jelenben s nincs reményünk a jövőben, legalább volt nagyszerű múltunk – s a nemzet hajdani dicsőségének emléke elaltatja egy időre hazafiúi fájdalmát. Ez a gondolat, ez az érzés maga is tipikusan romantikus lelki tartalom, s ebben fogant a *Zalán*; nyomán uralkodó lesz a magyar költészetben, mindaddig, míg egy másik nagy magyar romantikus, Széchenyi, ki nem mondja a nagy ígét: ne hátra, hanem előre nézzünk; múltunk nem volt, de jövőnk, az lesz!

Széchenyi merész, biztató jóslata akkor még késett a hajnali homályban, s Vörösmarty sötéten látása általános volt a hazafiak körében. Nem volt ez beteges pesszimizmus, a tények kényszerítették az emberekre, Vörösmartyra is, de éppen azért egészséges lelkével ki tudott emelkedni belőle. A fájdalomban született *Zalán* maga is bátorító szózáttá lett, azzá tette az a költői eszme, melyet Vörösmarty a maga lelkéből, de nyilván a nagy Zrínyi öntudatlan hatása alatt, vitt bele eposzába. Ez az eszme maga is valójában egy nagy érzés, a hit a nemzet jövőjében.

Ez már nem romantikus gondolat, ez magyar gondolat s e romantikus indítékokból, romantikus képzelettel szőtt eposz mássá, többé, nagyobbá fejlődik: nemzeti eposzá.

Valóban a *Zalán futása* első nemzeti eposzunk a *Szigeti veszedelem* óta, azzá emeli költőjének érzésvilága és felfogása. Ami epikát Zrínyi nagy műve óta írtak, Gyöngyösin kezdve, az csak magyar volt, de nem nemzeti. Magyar volt tárgyban, miliőben, Kisfaludy Sándornál már érzésben is – szellemben magyarrá, nemzetivé Vörösmarty tette az eposzt. Ő nem egyszerűen kiválasztja a magyar múlt valamelyik érdekes eseményét, hanem nemzeti létünk legfontosabb mozzanatát, legnagyobb szerű tényét ragadja meg, a honalapítást, egy évezredes fejlődés megindítóját, a magyar állam megalakulását. A múltat egészen másként dicsőíti, mint elődei. Amazok naív lelkesedésében nem volt semmi pozitívum, csak hangzatos szavak, Vörösmartynál a hangzatos szólamok komoly tartalommal telnek meg.

Az eposz minden sorában ott érzik, ki nem mondva, de annál hatásosabban, a költő nagy, megokolt szeretete a múlt és hősei iránt, s a magyar honfoglalásnak ez az első nagyszabású tablója egy mély értelmű glorifikációvá lesz, a magyar nemzet *férfiúi érdemeinek* glorifikálásává, azoknak, amelyekkel magának ezt a hazát megszerezte: a bátorságnak, vitézségnek, kitartásnak. S valamint Zrínyi a maga hatalmas eposzában a múlt képével a jelen nemzedékre akar hatni a magyar jövő érdekében, Vörösmarty hőskölteményéből is kisugárzik egy nagy eszme, az a hit, amelyről fentebb megállapítottuk, hogy már túlelmelkedett a romantikán, a hit nemzetünk életerejében. A magyarság, amely most elgyötörve és megalázva szolgasorban sínylődik, lerázza majd bilincseit – de csak akkor, ha a jelen „puhaságra serényebb gyermekeit” megedzi majd a dicső múlt emléke, a honszerző Árpádnak és hőseinek ragyogó példája. Ez a gondolat, mely a költő érzéséből kristályosodott eszmévé, egyszerűsmind tanítás is, tendencia. Valamint a világító torony fénye megmutatja a hullámokkal küzdő hajónak a biztos révet, a *Zalán* is megvillantja a kor magyarja előtt a múlt fényében az óhajtott jövőt. Ha meg akarjuk valósítani, ha az őstől megszerzett, de a korcs utódoktól elvesztett hont újra meg akarjuk szerezni: méltóknak kell lennünk az első honfoglalókhoz, az ő erejükkel, lelkesedésükkel, hűségükkel kell dolgoznunk nemzetünk jövőjének megalapozásán. S akkor bizonyosan elérkezik az az idő, mikor

Majd ismét föllázad erős lelkében az ősi
 Hírnek egekbe hívó szikrája: csatákra keményül
 S hősi fejét ezerek testhalma közül üti fényre
 Véresen és szabadon... (II. ének.)

A múlt és jelen erkölcsi értékének ez az ellentéte, a régi dicsőség képe mint nemzeti munkára biztató ideál, nem volt új eszme Vörösmarty korában. Nemcsak Berzsenyi gondolatvilágán uralkodott, mikor előbb elkeseredett haragja erejével vette ki szívéből a *Bomlásnak indult* főségesen zord szólamait s később megenyhülve a „Sast nemzenek a sasok” bizakodó hangjait, nemcsak Kisfaludy Károly *Mohács-a* hangoztatta éppen a *Zalán* születésének évében, hogy „a múlt csak példa legyen most”, hanem ott élt a húszas évek minden magyarjának lelkében. Mindannyian a múltba néztek, hogy annak ragyogásából merítsenek erőt, hitet, bizalmat a jövőre. A *Zalán* eszméjével is bekapcsolódik a magyarság egyete-

mének fölfogásába, ez teszi igazán nemzetivé az eszmét és vele a költeményt. Vörösmarty eposzában a közhangulatot szólaltatja meg, a nemzeti közérzést, de költői lángelméje újszerűvé varázsolta a közkeletűt azáltal, hogy ezt a *Urai* indítékot *eposzban* fejezte ki. A messze múlt eseményeiből, a csaták és viadatok képeiből, a fegyverek zajából az hangzott ki, amit minden magyar érzett és óhajtott, a költeményen olyan érzés áradt el, amely egy nemzet lelkéből sarjadt ki s egy nemzet lelkét hozta mozgalomba.

A *Zalán-nak* ezzel a sajátosan magyar érzés világával harmonikusan olvad össze romantikus szelleme, s az a két folyamat, mely addig költészetünkben párhuzamosan, de külön haladt, itt, Vörösmartynál, egymásra talált és megtermékenyül egymástól. Ez adja meg az eposznak valódi jellemét és egyben történeti jelentőségét. Vele indul meg irodalmunkban a romantika, kezdetleges, bátortalan, színtelen kísérletek után merészen, művészien, és ami mindennél fontosabb, hozzá simulva a nemzet lelki valójához. Az emberi lélekben mélyen gyökerező romantikus törekvés akkor lesz műelvvé, az évszázadok, sőt évezredek óta élő és ható romantikus fölfogás akkor fejlődik művészi irányná, mikor nemzeti talajba gyökerezik, mikor a nemzet lelkéből sarjad ki, mikor megszólal benne a nemzeti szellem: ez a nagy fordulat irodalmunkban Vörösmarty nevéhez, az 1825-ik évhez fűződik, s az első magyar költői mű, amely ennek a kifejlett nemzeti romantikának ad hangot, éppen *Zalán futása*.